

INTERPRETACJE

DOI: 10.31648/pl.5609

KAMILA ŻUKOWSKA

University of Lodz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2319-8040>

e-mail: UL0072546@edu.uni.lodz.pl

Mitopia. Miejsce mitu w obrazie świata utopijnej wyspy Nipu w powieści Ignacego Krasickiego *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*

Mythopia. The Role of the Myth in the Utopian Image of Nipu Island in the Novel *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki* by Ignacy Krasicki

Słowa kluczowe: Ignacy Krasicki, *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*, utopia, mit, oświecenie
Keywords: Ignacy Krasicki, *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*, utopia, myth, Enlightenment

Abstract

This essay discusses the phenomenon of literary utopia, as presented in Ignacy Krasicki's novel *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*. It indicates that Krasicki's Nipu Island has all the distinctive features of the conventional utopian novel – the genre which was initiated by Thomas More but gained popularity in the Enlightenment. This essay also aims to show that the genre in question was used by Krasicki in a completely new way to present the Polish form of the myth of the Golden Age. As a consequence, the society of Nipu is conservative in its axiology but utopian in its organisational structure. This combination of the utopian paradigm with the mythical one is referred to in this essay as mythopia.

Wstęp

Jedną z najbardziej znanych utopii w historii polskiej literatury jest utopia wyspy Nipu pojawiająca się na kartach powieści Ignacego Krasickiego *Mikołaja*

Doświadczyńskiego przypadki. Problematyka powieści i jej utopijnych wątków była oczywiście wielokrotnie opisywana w literaturze przedmiotu (m.in. Wołoszyński 1970; Graciotti 1972: 1–16; Lipatow 1980: 65–84; Kostkiewiczowa 2002: 220–269; Żukowska 2015: 83–96). Moim celem jest jednak analiza oryginalnych cech owej utopii, pojawiającej się w powieści o przygodach Doświadczyńskiego, której elementy dotyczą problematyki konstrukcji literackiej świata owej – wydawałoby się – zupełnie skonwencjonalizowanej w swym przedstawieniu wyspy (Baczko 2016: 37–40 i dalej; Juszczak 2014: 17–27; Czeremski, Sadowski 2012). Głównym przedmiotem artykułu jest określenie ideologicznego znaczenia utopii, wyspy z *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadków* i wykorzystanego w niej przez Krasickiego sarmackiego mitu Złotego Wieku¹. Sensu istnienia wyspy Nipu nie należy i nie można zamknąć w ramach upraszczającej konwencji naiwnego oświeceniowego dydaktyzmu. Powieść Krasickiego zarazem zostaje tu potraktowana jako ilustracja fenomenu specyficznego rodzaju utopii, którą – z braku odpowiedniej nazwy w literaturze przedmiotu – będziemy nazywać mitopią, czyli takim rodzajem utopii, która w sposobie przedstawienia świata korzysta głównie z symbolicznego instrumentarium mitu². Zredukowanie sensu utopii Nipu jedynie do ram wyznaczonych jej przez ówczesną praktykę literacką znacznie bowiem zubaża sens dzieła Krasickiego, autora reprezentującego w swych tekstach symboliczne połączenie idei oświecenia europejskiego z rodzimą ideą szlacheckiego sarmatyzmu, pojawiających się w znacznej liczbie jego dzieł literackich i publicystycznych (Krasicki 1860; 1988; 1997; 2005). Zanim jednak skoncentrujemy się na problematyce ideologicznego wymiaru społeczeństwa zamieszkującego utopijną wyspę, doprecyzujemy, jakimi cechami dyskursu klasycznej utopii posługuje się autor *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadków*.

Krasicki w konstrukcji powieści wykorzystał najpopularniejszy wówczas literacki schemat utopii drugiej połowy XVIII wieku, schemat podróży, prowadzącej bohatera (najczęściej przypadkiem)³ do odkrycia nieznanego społeczeństwa, będącego – zgodnie z oświeceniową ideą uniwersalności ludzkiej

---

¹ T. Kostkiewiczowa zauważyła, że Krasicki, tworząc swą utopię, odwołuje się przede wszystkim do przeszłości (Kostkiewiczowa 2002: 227). Przeszłość ta nie ma jednak charakteru historycznego, będąc przede wszystkim jednym z głównych mitów sarmackiej kultury szlacheckiej Rzeczypospolitej.

² W literaturze dotyczącej teorii utopii pojęcie mitopii dotychczas nie było używane. W teorii marketingowej mitopia (mytopia) oznacza niechęć do długotrwałego planowania wydatków (finansial mytopia). Zob. (Tomczyk 2011: 388). O zabiegu mityzacji w utopiach pisał A. Juszczak (Juszczak 2014: 74–79).

³ W konwencji utopii literackiej bohater natrafia na społeczeństwa utopijne w wyniku nieprzewidzianych okoliczności, np. morskiej katastrofy (Baczko 2016: 25)

natury – w swym działaniu przejrzyste i bezwzględnie racjonalnym. Ponad 250 lat po opublikowaniu tekstu More'a, który na długie lata wyznaczył standardy tworzenia literackich światów idealnych, Biskup warmiński tworzy więc własny *libellus aureus*, wykorzystując paradygmat utopii stworzony przez arcybiskupa z Yorku: powieść *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki* (lub *Przypadki Mikołaja Doświadczyńskiego*, w zależności od wydawcy) oferuje czytelnikowi często powielaną wersję tej samej utopijnej opowieści: o podróży bohatera, która zostaje czytelnikowi zrelacjonowana w ramach narracji pierwszoosobowej, właściwej wówczas licznym i popularnym dziennikom prawdziwych podróży⁴. Narracja powieściowa koncentruje się w znacznej mierze na opisie odkrytego przez bohatera przypadkiem społeczeństwa, które mimo odległości geograficznej, dzielącej je od brzegów Europy, stanowi wzór rozumnej organizacji polityczno-społecznej.

Powieść Krasickiego wykorzystuje najbardziej znane klisze utopii literackiej: czytamy w niej o wspomnianej katastrofie morskiego statku, która jest bezpośrednią przyczyną zetknięcia się obcego z wyidealizowanym społeczeństwem Nipu, czytamy o racjonalnych poglądach autochtona-nauczyciela i o tym, jak wygląda rzeczywistość polityczna Nipuan, jakie zasady rządzą ich społecznością i w jaki sposób zapatrują się oni na system rządów Europejczyków⁵. Poznajemy również kulturowe zwyczaje mieszkańców, będące elementem wywiedzionej z *Utopii* More'a i rozwijanej w oświeceniu wyobraźni utopijnej: Nipuanie są bowiem wyznawcami Najwyższej Istności (monoteizm) oraz monogamistami, zwolennikami prostoty w zachowaniu i ubiorze, nie jedzą również mięsa, jak i brzydzą się bronią oraz wojną (utopijny pacyfizm) (zob. Krasicki 2005: 78–79 i por. Juszczak 2014: 17–27 i dalej). Podkreślanie przez Krasickiego znaczenia religijności, patriotyzmu i sprawiedliwości mieszkańców Nipu, cech typowych dla treści wielu ówczesnych utopii, wpisuje się również w pozytywny mit przeszłości polskiej szlachty, co pozwala autorowi na swoistą kontaminację treści utopijnej wraz z wyidealizowanym wyobrażeniem o sarmackiej przeszłości. Świat wyspy z *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadków* nie jest bowiem jedynie kolejnym modusem schematu zapoczątkowanego przez More'a. Dzięki częściowej zbieżności aksjologicznej konkretnego, szlacheckiego mitu, do którego Krasicki się w powieści odwołuje, i *ex definitione* idealistycznej treści utopii, przestrzeń

---

⁴ Fragmenty dzienników dotyczące ówczesnej refleksji nad ludzką naturą pojawiają się w tekście M.N. Bourguet o filozoficznym znaczeniu odkryć geograficznych w mentalności epoki oświecenia (Bourget 2001: 267–321).

⁵ W literaturze przedmiotu tego typu dydaktyczny opis sposobu funkcjonowania społeczności utopijnej nosi nazwę topotezji. Nazwa została wprowadzona do polskiej literatury przedmiotu przez K.M. Maja (Maj 2015: 28–29).

wyspy Nipu staje się reprezentacją służącą obu tym pojęciom, zamieniając się w mitopię, będącą zespoleniem schematycznej treści utopijnej wraz z normatywnym komponentem mitycznym.

Powieść o przygodach Mikołaja Doświadczyńskiego składa się z trzech względnie samodzielnych rozdziałów, z których pierwszy stanowi parodię powieści awanturniczej i romansu, drugi został poświęcony utopii idealnego świata wyspy, a trzeci można by nazwać krótkim traktatem społeczno-edukacyjnym poświęconym próbie reformowania państwa z perspektywy nawróconej na cnotę obywatelską jednostki. Odmieniony za sprawą przypadków Mikołaj Doświadczyński jest w części trzeciej powieści młodszą wersją Pana Podstolego z traktatu dydaktycznego pod tym samym tytułem, który Krasicki napisał kilka lat później (pierwsza część *Pana Podstolego* ukazała się w 1778 roku). Obraz utopijnej wyspy, co znamienne, jest umiejscowiony w rozdziale środkowym, pomiędzy rozrywkową relacją awanturniczo-sentymentalną pierwszej części powieści i poświęconą refleksji nad kondycją państwa i społeczeństwa częścią trzecią. Można potraktować owo umiejscowienie jako interpretacyjną wskazówkę do odczytania sensu morskiej przygody bohatera, bowiem utopia, o jakiej będziemy tu mówić, *mutatis mutandis*, w swej symbolicznej wymowie znajduje się w przestrzeni między zabawą i refleksją.

Czasoprzestrzeń wyobrażona. Schemat Nipu

Wykorzystanie przez Krasickiego paradygmatu utopii literackiej w drugiej połowie XVIII wieku nie stanowi żadnego *novum* (czas zakończenia powieści to 1775 rok). Jak pisał Bronisław Baczko, tendencja do wykorzystywania schematu zaproponowanego przez More'a była wówczas wspólna europejskiej kulturze oświecenia (Baczko 2016: 45–55). Krasicki jest jednak pierwszym autorem, który przenosi wzorzec powieści utopijnej na nasz rodzimy grunt⁶. Utopia, jaką pisarz proponuje, ma jednak charakter wyjątkowy: łączy się w niej paradygmat znanej na zachodzie od czasów More'a utopii literackiej z treścią przesyconą mentalnością sarmacką, podkreślającą pozytywną rolę tradycji oraz przeszłości, której normatywne wzorce, zgodnie z sensem wymowy powieści, winny być stosowane także w ówczesnej, oświeceniowej teraźniejszości. Krasicki wykorzystał bowiem

---

⁶ Na temat schematu utopijnego w literaturze polskiej: (Kostkiewiczowa 2002: 220–269). Baczko wysuwa tezę, że konwencja utopii literackiej do oświecenia nie była w Rzeczypospolitej praktykowana ze względu na odmienny od zachodnich krajów europejskich system rządów. O staropolskich początkach utopii literackiej pisała jednak A. Krzewińska (Krzewińska 1994).

klasyczny schemat utopii do przedstawienia określonego światopoglądu, którego fundament tkwi w szlacheckiej, wyidealizowanej przez autora aksjologii. Co zaskakujące, wizja Krasickiego nabiera, dzięki zabiegowi mityzacji przeszłości, cech częściowo wspólnych z oświeceniowym sposobem myślenia o naturze ludzkiej i społeczeństwie, którego reprezentację stanowią ówczesne utopie zachodnie. Dzieje się tak dlatego, że formy myślenia mitycznego i myślenia utopijnego oparte są na tym samym założeniu: wykorzystaniu wyobraźni do zbudowania wiecznotrwałego świata sensu niepoddającego się czasowi ludzkiemu i historycznym przekształceniom. Należy więc prześledzić to, w jaki sposób Krasicki łączy oba wzorce, budując świat swej wyspy. Pomoże nam w tym formalny podział utopii zaproponowany przez Baczkę.

Badacz w swej książce o utopii oświeceniowej wyróżnia dwa podstawowe schematy struktury utopijnej: pierwszy z nich, schemat powieści podróżniczej, znany nam z dzieła More'a, Bacona, Krasickiego i wielu innych autorów, oparty został na kilku kliszach, które z niewielkimi modyfikacjami pojawiają się prawie w każdej powieści o utopijnych wyspach czy społeczeństwach zamieszkujących nieznane kraje⁷. Jak pisze Baczeko, twórczość literacka tego typu była domeną wyłącznie elit intelektualnych i w pierwszej kolejności służyła przede wszystkim rozrywce czytelników (Baczeko 2016: 13, 40). Tego rodzaju strategia miała jednak ograniczony termin ważności – jej apogeum, jak i zarazem początek końca popularności – przypadł na okres europejskiego oświecenia (Baczeko 2016: 45). W drugim rozumieniu utopii, jakie proponuje nam Baczeko, narzędziem służącym budowie szczęśliwego społeczeństwa (eu-topia) jest ujęcie historii jako myślenia o dziejach, które inkorporuje ideę postępu. Utopie te, rozwijane przede wszystkim w wieku XIX, nie wykorzystywały już wzorca oddalenia geograficznego utopijnej przestrzeni, a koncentrowały się na ilustrowaniu myślenia o historii w kategoriach nieustannego progresu.

Można postawić tezę, że wyobraźnia społeczna zareagowała w ten sposób na wydarzenia rewolucji przemysłowej, a w mniej bezpośredniej perspektywie, także rewolucji Newtonowskiej⁸. Utopia rozumiana jako u-chronia (Baczeko 2015: 55 i dalej) bardzo szybko przekroczyła granice samej kultury i literatury, stając się

---

⁷ Krasicki poza tym, że wykorzystuje najpopularniejszy *topos* utopijnej wyspy, kreuje obraz jej mieszkańców zgodnie z ówczesną, oświeceniową modą. Nipuanie to wegetarianie, pacyfiści, zwolennicy prostoty, równości społecznej i religii naturalnej, która – jak zauważył Baczeko – jest przede wszystkim religią rolników (Baczeko 2016: 359). Rolnictwo traktowane jako podstawa gospodarki Nipu stanowi argument za popularną wówczas ideą fizjokratyzmu, której Krasicki był zwolennikiem.

⁸ O zmianach w mentalności epoki spowodowanych rewolucją naukową i jej wpływie na literaturę mowa w pracy Pierre'a Chaunu (Chaunu 1989: 239).

elementem projektów społeczno-politycznych zakładających konieczny (bo wynikający z nowej koncepcji dziejów) rozwój ludzkości i osiągnięcie przez nią – w bardziej lub mniej określonej przyszłości – równości społecznej, sprawiedliwości i szczęścia. Tak rozumiana utopia miała stać się narzędziem nowych ruchów społecznych, między innymi socjalistów czy sufrażystek walczących o nowy, sprawiedliwszy porządek świata⁹. Schemat u-chronii pojawia się również w powieści Krasickiego, jednak czas, do którego odwołuje się autor, nie jest prostym czasem historycznym, a czasem mitycznym, niepodlegającym krytyce i interpretacjom czasem oddzielnym od współczesności dystansem absolutnym.

Wspomniany przeze mnie sarmatyzm, będący ideowym elementem twórczości literackiej biskupa warmińskiego, korzystał bowiem ze specyficznego rozumienia historii, które – odwołując się do antycznego mitu Złotego Wieku – zakładało regres dziejów, a nie ich postęp. Wykorzystanie schematu klasycznej utopii literackiej podróży u Krasickiego nakłada się z myśleniem o historii jako degradacji wartości i zaniku dawnego systemu normatywnego, regulującego przez wieki sposób postępowania przodków. W *Mikołaja Doświadczynskiego przypadkach* zanik wartości ukazany jest w sposób humorystyczny i karykaturalny na przykładzie rodziny głównego bohatera, której członkowie bezmyślnie ulegają zagranicznym modom: teatralizacji życia codziennego, czytaniu romansów (Krasicki drwi m.in. z *Nowej Heloizy* Jeana Jacquesa Rousseau, w której przecież został nakreślony utopijny wizerunek społeczeństwa Clarens) czy bezgranicznemu zaufaniu do francuskiego gubernatorowi, który jest oszustem (Krasicki 2005: 9–19). Teraźniejszość jawi się więc w powieści jako degradacja przeszłości. Krasicki również w swej poezji wielokrotnie odnosił się do przeszłości ojców-Sarmatów i ich tradycyjnych wartości, które miały być lekarstwem na degradację obyczajów. Tematyka ta pojawiła się między innymi w satyrach i listach poetyckich, w których czytamy, że:

Ojców naszych prostota, cnota starodawna
Ta, która wzniosła naród, ta synom przykładem,
Ich się nauk trzymajmy, idźmy bitym śladem (Krasicki 1988: 163)

---

⁹ Przepowiadanie osiągnięcia pełni szczęśliwości w określonej przyszłości nie jest oczywiście zjawiskiem, które pojawia się w XIX wieku. Wszystkie ruchy millenarystyczne, pojawiające się przede wszystkim w czasach wielkich kryzysów, wieszczyły zmianę skostniałego i zepsutego porządku (w przypadku ruchów apokaliptycznych zmiana ta miała oczywiście charakter ontologiczny, jak choćby idea Nowego Jerusalema, które powstanie kiedyś na Ziemi). O idei millenaryzmu i jej związków z myśleniem utopijnym pisze Norman Cohn (Cohn 2007). Nigdy jednak w historii Europy ruchy utopijne nie doszły do głosu z taką siłą jak w czasach rewolucji przemysłowej. Jednym z decydujących czynników świadczących o możliwości zrealizowania idei społeczeństwa utopijnego była częściowa emancypacja grup robotniczych (Baczko 2016: 26).

W innym miejscu poeta stawia dramatyczne pytanie:
Gdzież cnoto, gdzieś prawo, gdzieście się podziały?
Tuście niegdyś najmiłsze przytulenie miały
Czcily nas dobre nasze ojce i pradiady
A synowie co w bite stąpać mieli ślady
Szydząc z świętej podziwyc swych przodków prostoty
Za blask czczego pozoru zamienili cnoty (Krasicki 1988: 12–13).

Łatwo zauważyć, że postawa Krasickiego wobec terażniejszości, a tym samym przyszłości mającej stanowić jej continuum, jest przede wszystkim krytyczna, nie sposób więc przyznać, że autor mógłby wykorzystać model u-chronii progresywnej, o której w swym formalnym podziale utopii wspomina Baczeko. Krasicki jednak, wykorzystując klasyczną podróż utopijną, manipuluje perspektywą czasową za sprawą mitu idealnej, sarmackiej przeszłości. Odwoływanie się do mitu Złotego Wieku stanowi bowiem część wyobraźni, którą dziś nazwalibyśmy utopijną, z tym że oczywiście wektor czasu skierowany jest tutaj w przeszłość mityczną, która jawi się jako wzorzec gwarantujący wspólnocie obywateli powszechną harmonię i szczęśliwość. To, co w oczywisty sposób widać było w satyrach Krasickiego, późniejszych od powieści o awanturach Doświadczyńskiego, w sposób subtelniejszy zostaje przez autora zaznaczone w samej powieści. Otóż mieszkańcy wyspy Nipu, mimo oddalenia geograficznego wyspy od granic Rzeczypospolitej, kierują się wartościami wyznawanymi przez „naszych ojców” w czasach, gdy według Krasickiego panowała powszechna sprawiedliwość, ład społeczny i porządek. Jak wyklada bohaterowi mędrzec Xaoo, będący figurą patriarchalnego, sprawiedliwego władcy¹⁰:

Pole, które wydobył, należy do wszystkich w powszechności; kolejno je uprawiają obywatele; a zboże na tyle części, ile osad w wyspie, rozdzielone jest. Gdy częśćka do osady przyniesiona bywa, robi się z niej chleb i ten, na tyle kawałków, ile jest obywatelów w osadzie, podzielony, przy końcu żniwa każdy z wdzięcznością i uszanowaniem pożywa na pamiątkę, iż jesteśmy wszyscy zarówno jednego ojca dzieci.

¹⁰ Azjatyckie w swym brzmieniu imię, które nadał Krasicki nauczającemu Mikołaja autochtonowi, jest być może elementem ówczesnej, oświeceniowej fantazji Europejczyków o mieszkańcach Dalekiego Wschodu, wśród których Chińczycy w swych obyczajach i religijności mieli przypominać chrześcijan. Pogląd ten został jednak szybko zrewidowany. Na temat fascynacji Europy Orientem w XVIII wieku pisał Hazard (Hazard 1974: 40–41). Interesująca jest także nazwa samej wyspy Nipu, która fonetycznie jest bardzo podobna do nazwy Japonii (w języku Japończyków nazwa ich kraju to Nippon). Jak wiadomo, w czasach oświecenia Japonia była już krajem kompletnie zamkniętym dla przybyszów z Europy. Należy także pamiętać, że statek, którym podróżował Doświadczyński, i który zatonął u wybrzeży Nipu, kierował się do holenderskiej Batawii (dzisiejszej Dżakarty, a dawniej stolicy Holenderskich Indii Wschodnich).

Przy tej najuroczystszej uczcie opowiada najstarszy każdej osady przyjście pierwszego ojca, jego prace, jego nauki, dzieje ojców naszych, ich przymioty chwalebne, ich rady i napomnienia, wynalazki zbawienne i pożyteczne. Kończyć się zwykły te uczyt pieśniami młodzieży obojej płci, w których pamięć dobrodziejstw naszych przodków zawarta jest (Krasicki 2005: 68).

Nie sposób nie zauważyć, że zamiłowanie do pracy na roli, prostota obyczajów czy szacunek wobec starszych, wartości wyznawane przez Nipuan, są zarazem naczelnymi wartościami polskiej kultury szlacheckiej. Krasicki wykorzystuje więc w powieści specyficzny rodzaj u-chronii, którą nazwałam mitopią. Mitopia jest taką utopią, która klucza do powszechnej zgodności i sprawiedliwości społecznej poszukuje w minionych czasach, zmityzowanej i wyidealizowanej społecznej egzystencji naszych dziadów. Wyspa Nipu staje się więc przestrzenią symboliczną mitu przodków jako sprawiedliwych prawodawców, stojących u podstaw porządku społecznego, i zarazem przestrzenią konwencjonalnej, literackiej utopii.

Znamienne – jak pisze Baczeko – jest to, że utopia wysp szczęśliwych, mająca swój początek w dziele More'a, jest pozbawiona historii w naszym rozumieniu i że szczegółowy opis zwyczajów mieszkańców ogranicza się w większości powieści podróźniczych do zaledwie kilku wzmianek lub też w ogóle nie występuje (Baczeko 2016: 169–175). Schemat utopii, oddalonego od nas przestrzenie świata, według Baczki, wyklucza bowiem historię rozumianą jako rozwój dziejów (Baczeko 2016: 437). Społeczeństwa utopijnych wysp żyją więc zawsze tu-i-teraz, w czasie wiecznej terażniejszości, która jest zawsze tak samo dobra i tak samo sprawiedliwa. Świat wyspy Krasickiego jest światem wartości naszych przodków, światem wyjętym z realnych granic Rzeczypospolitej i przeniesionym na zamkniętą wyspę, której przestrzeń autor „traktuje jak widowisko” (zob. Wunenburger 2012: 184). Struktura wyspy utopijnej stanowi analogię do przejrzystej struktury społecznej, będącej efektem działania wyidealizowanego, w pełni zrjonalizowanego społeczeństwa (Wunenburger 2012: 183). Zgodnie z tą zasadą konstrukcji przestrzeni utopijnej, przesyconej *l'esprit de géométrie*, wyspa Nipuan nie może być od Rzeczypospolitej oddalona jedynie czasowo, dzieli ją bowiem od kraju Krasickiego także dystans przestrzenny; ta pierwsza pogrążona jest w chaosie wynikającym z zaniku dawnych norm i ślepego zapatrzenia w Zachód, którego centrum stanowi bliska Rzeczypospolitej geograficznie Francja, ta druga zaś żyje ciągle w świecie mitycznej przeszłości, niezagrożonej przez obcych, przede wszystkim za sprawą swojego położenia. Nieprzyjazne wody okalające wyspę stają się gwarantem stabilnego trwania społeczeństwa Nipuan w czasie i przestrzeni symbolicznej, będących częścią wyobraźni zarówno mitycznej, jak i utopijnej.

Utopia Nipu a mit założycielski państwa Sarmatów

Wykorzystanie przez Krasickiego zmityzowanej historii jako głównej inspiracji dla charakteru Nipuan sprawia, że kluczowe dla naszych rozważań staje się ustalenie relacji pomiędzy historią i mitem pojawiających się w mitologii *Mikolaja Doświadczyńskiego przypadków*. W tym kontekście szczególnie pomocne są tezy o mitycznych podstawach ideologii politycznych autorstwa Rolanda Barthesa, który w swych *Mitologiach* pisał (co prawda ocennie, my ograniczmy się tu jedynie do informacji), że główną zasadą mitu jest „przekształcenie historii w naturę” (Barthes 2008: 262) i że mit odbiera rzeczom ich historyczność i naturalizuje fakty (Barthes 2008: 277). Dzięki temu dookreśleniu relacji między mitem i historią łatwiej nam zrozumieć sens świata wyspy Krasickiego. Przejrzysta struktura państwa, jasne zasady działania społeczeństwa i przede wszystkim stałość systemu społecznego wyspy Nipu nie byłyby możliwe w zmiennych historycznie czasach. Co więcej, potencjał mityczny z rzeczywistej historii szlacheckiego sarmatyzmu tworzy ideologiczny monolit będący podstawą tożsamości osiemnastowiecznego polskiego szlachcica. Mit, którym posługuje się Krasicki, tworząc utopię wyspy, jest zarazem mitem założycielskim państwa Sarmatów, owym „złotym wiekiem” Rzeczypospolitej, która w trakcie powstawania *Mikolaja Doświadczyńskiego przypadków*, mimo entuzjastycznych, wcześniejszych o kilka lat ocen kraju dokonanych przez Rousseau¹¹, jest już po doświadczeniu pierwszego rozbioru.

Można wysnuć tezę, że Krasicki, zwolennik reform państwowych i autor wielu utworów dydaktycznych (pisanych później niż powieść o perypetiach Doświadczyńskiego), w *Mikolaja Doświadczyńskiego przypadkach* realizuje dwa równoległe cele: pierwszym z nich jest salonowa gra z czytelnikiem, który czytając rodzimą wersję popularnych opowieści o podróżach do wymyślonych krajów, zaspokaja fantazję rozbudzoną przez popularne (choć wysmiewane przez Krasickiego) romanse (Krasicki 2005: 9–19 i por. z Baczeko 2016: 40). Drugim celem związanym z kontekstem politycznym Rzeczypospolitej jest próba zbudowania określonej ideologii przeszłości: wyidealizowanego czasu, w którym przodkowie Sarmaci, kierując się zdrowym rozsądkiem, prowadzili szczęśliwe i sprawiedliwe rządy. Wizja utopii zaproponowana przez Krasickiego, literacko klarowny i prosty obraz świata, sprawia, że czytelnik mimowolnie staje się *voyerem* (Wunenburger 2011: 184) i bierze udział w literackiej grze, w której z góry może on poczuć

---

¹¹ Jak pisał Rousseau o ustroju Rzeczypospolitej w przededniu pierwszego rozbioru (1770–1771): „to jedno z najdziwniejszych widowisk jakie mogą wprawiać w zdumienie myślącą istotę” (Rousseau 1966: 186)

się wygranym: jest on bowiem potomkiem owych Sarmatów, którzy tak jak Nipianie byli szlachetni, prawi i sprawiedliwi. Stosunek do historii i przodków został wyeksplikowany Doświadczyńskiemu przez mędrca z Nipu, Xaoo, który podczas wykładu o znajomości (zmytizowanej?) historii podkreśla jej działanie edukacyjne; wiedza o prawych i cnotliwych przodkach zwiększa miłość obywateli do ojczyzny oraz pobudza jednostki do lepszych zachowań (Krasicki 2005: 60–61). Słowa te, dość niezwykle w ustach przedstawiciela ludu, który nie przykłada żadnej uwagi do dat i nie jest w stanie podać terminu założenia państwa Nipu, odsłaniają nam konwencjonalną strukturę utopii i odsyłają do symbolicznego rozumienia wydarzeń na wyspie (Krasicki 2005: 78). Co ciekawe, ustny i gawędziarski sposób przekazywania historii mieszkańcom Nipu jest właściwy praktyce opowiadania mitów w społeczeństwach niepiśmiennych. Jak mówi Doświadczyńskiemu Xaoo:

Wiadomość historii kraju swojego arcyprzydatna jest; opowiadając albowiem dzieła chwalebne przodków wzbudza następców do naśladowania, powiększa uszanowanie i miłość ojczyzny, staje się szkołą obyczajności. Tym przynajmniej sposobem uważana jest i określona u nas historia kraju naszego. My, jak wiesz, nie mamy książek, nie znamy charakterów; ale wierne powieści podmą [powieją, tu metaforycznie: przyniosą – K.Ż.] następującym pokoleniom żywe i dokładne wyobrażenie tego wszystkiego, co się u nas stać mogło. Najstarszy z rodziny wie dostatecznie, jacy byli od najdalszych czasów przodkowie jego i każdy naukę, którą dale [dalej – K.Ż.] dzieciom, podsycy przykładami pradziadów. Powaga mówiącego, krwi dzielność, sposób opowiadania, wiek młody słuchających, wszystko to wdraża w umysły niezłuzowaną impresją (Krasicki 2005: 59).

Fragment ten, podkreślający kulturową transmisję wartości i rolę starszyzny w przekazywaniu tradycji, mógłby stanowić ilustrację działania mitu w kulturze pierwotnej, operującej przede wszystkim opowieścią przekazywaną z pokolenia na pokolenie. Krasicki wykorzystuje dwa schematy. Pierwszy z nich to schemat literackiej skonwencjonalizowanej utopii przeznaczonej w równym stopniu rozrywce, jak i refleksji czytelników nad bieżącym stanem państwa, które zwykle z utopią kontrastuje. Drugi model to wyidealizowana przeszłość historyczna zamieniająca się w mityczny Złoty Wiek. Podstawą obu schematów jest podobne rozumienie natury i kultury. Zgodnie z tym co pisał Baczko, natura w literackich utopiach ma bowiem zwykle charakter dekoracyjny, podkreślając w ten sposób wymowę powieści (Baczko 2016: 279). Również w *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadkach* przyroda wyspy harmonizuje z rytmem życia społeczności, która bieg czasu określa za pomocą kalendarza rolniczego. Rolnictwo bowiem, zgodnie z propagowaną przez Krasickiego ideą fizjokratyzmu stanowi podstawową gałąź

gospodarki¹² (na wyspie oczywiście jedyną) i sprawia, że społeczność ta może być w pełni autarkiczna. Podkreślenie naturalności owego stanu rzeczy potęguje opis wyglądu Nipuan, który – co wcale nie zaskakuje – jest połączeniem imaginarium sentymentalnego i staropolskiego: zdrowe i rumiane od pracy na roli twarze przystrojone są w stroje przypominające antyczne togi (Krasicki 2005: 53). Podobnie jak w większości utopii podróżniczych, bohater Krasickiego nie napotyka brzydoty: kobiety są piękne, choć nie noszą sztucznych ozdób, zaś starcy jedynie dostojni, nigdy zaś zniedołężniali. Wszystko to, co mogłoby budzić litość, odrazę czy zmieszanie allochtona, zostało z wyspy, tak jak z większości tego typu utopii, wyrugowane (Baczko 2016: 321).

Zinternalizowana idea. Zakończenie

W ostatniej księdze *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadków*, części trzeciej poświęconej powrotowi bohatera do kraju i jego reformatorskiej działalności na płaszczyźnie lokalnej, czytelnik dowiaduje się, że dom był dla nawróconego na cnotę Doświadczyńskiego „jak wyspa” (Krasicki 2005: 116). Odmieniony przez podróżnicze przypadki (poza pobytem na Nipu, bohatera więziono, traktowano jak niewolnika, a następnie więźnia i szaleńca), niczym mityczny Odyseusz, Doświadczyński powraca do ojczyzny, by poświęcić się pracy u podstaw. Autor powieści, mimo parodiowania romansu, nie rezygnuje z zakończenia typowo romansowego; cudownym zbiegiem okoliczności bohater spotyka swoją pierwszą sentymentalną miłość, którą w końcu (choć w czasie wojaży Doświadczyński w ogóle nie myślał o wybrance) poślubia. Jako dobry gospodarz, dla którego głównym filarem dobrobytu państwa jest rolnictwo, poświęca się on w pełni zarządzaniu majątkiem ziemskim. Główną bowiem nauką, jaką Doświadczyński zapamiętał z pobytu na wyspie, jest przekonanie, że człowiek i obywatel powinien się kierować, tak jak w dawnych czasach, przede wszystkim poczuciem obowiązku wobec kraju i wobec najbliższych. Nie dowiadujemy się jednak, czy wartości przyswojone przez bohatera pozwoliłyby mu w imię obrony interesu kraju na równie brutalny czyn jak ten, o którym ze spokojem opowiadał mędrzec Xaoo: na zamordowanie każdego, kto zagroziłby temu naturalnemu porządkowi (Krasicki 2005: 70). Być może zdolność do przemocy jest częścią, jak chcieli przedstawiciele Szkoły Frankfurckiej, owej oświeconej epoki

---

¹² Fizjokratyzm łączył także moralność obywateli z rozwojem społecznym państwa. Świadectwem idei fizjokratycznych obecnych w kulturze polskiego oświecenia są traktaty A. Popławskiego (Popławski 1774, 1775). Na temat rolnictwa jako podstawy gospodarki w *Umowie społecznej* pisał również J.J. Rousseau (Rousseau 2009: 88).

i jej aktywnej wyobraźni stwarzającej utopijne projekty (Horkheimer, Adorno 2010: 172). Być może jednak Krasicki nie był w stanie pogodzić utopijnego idealizmu i mitu wspaniałej przeszłości z historycznym doświadczeniem.

Bibliografia

- Adorno Theodor, Max Horkheimer (2010), *Dialektyka oświecenia*, przeł. Małgorzata Łukasiewicz, Warszawa.
- Baczko Bronisław (2016), *Światła utopii*, przeł. Wiktor Dłuski, Warszawa.
- Barthes Roland (2008), *Mitologie*, przekł. Adam Dziadek, Warszawa.
- Bourguet Marie N. (2001), *Odkrywca*, przekł. Monika Woźniak, w: *Człowiek oświecenia*, red. Michel Vovelle, Warszawa: 267–321.
- Chaunu Pierre (1989), *Cywilizacja wieku oświecenia*, przeł. Eligia Bąkowska, Warszawa.
- Cohn Norman (2007), *W pogoni za milenium. Millenarystyczni buntownicy i mistyczni anarchiści średniowiecza*, przeł. Marek Chojnacki, Kraków.
- Czeremski Maciej, Sadowski Jakub (2012), *Mit i utopia*, Kraków.
- Graciotti Sante (1972), *Utopia w dziełach Ignacego Krasickiego*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 4: 1–16.
- Hazard Paul (1974), *Kryzys świadomości europejskiej: 1680–1715*, przeł. Janusz Lalewicz, Andrzej Siemek, Warszawa.
- Kostkiewiczowa Teresa (2002), *Polski wiek światel. Obszary swoistości*, Wrocław.
- Krzewińska Anna (1994), *Początki utopii w literaturze staropolskiej*, Toruń.
- Krasicki Ignacy (1860), *Pan Podstoli*, Kraków.
- Krasicki Ignacy (1997), *Uwagi*, Warszawa.
- Krasicki Ignacy (1988), *Satyry i listy*, oprac. Zbigniew Goliński, Wrocław.
- Krasicki Ignacy (2005), *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*, w: Wirtualna biblioteka literatury polskiej, online: <http://literat.ug.edu.pl/mikolaj/index.htm> [dostęp: 22.03.2017].
- Lipatow Aleksandr Władimirowicz (1980), *Rousseau i Krasicki: utopia i antyutopia w „Mikołaja Doświadczyńskiego przypadkach”*, „Pamiętnik Literacki”, z. 2: 65–84.
- Maj Krzysztof M. (2015), *Allotopie. Topografia światów fikcjonalnych*, Kraków.
- Popławski Antoni (1774), *Zbiór niektórych materii politycznych*, Warszawa.
- Popławski Antoni (1775), *O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej projekt*, Warszawa.
- Rousseau Jean Jacques (1966), *Uwagi o rządzie polskim*, przeł. Maciej Staszewski, w: Jean Jacques Rousseau, *Umowa społeczna i Uwagi o rządzie polskim*, Warszawa.
- Rousseau Jean Jacques (2009), *Umowa społeczna*, przeł. Antoni Peretiatkowicz, Kęty.
- Tomczyk Przemysław (2011), *Uwarunkowania i bariery stosowania koncepcji zarządzania wartością klienta w przedsiębiorstwach*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 686: 385–396.
- Wołoszyński Roman (1970), *Ignacy Krasicki: Utopia i rzeczywistość*, Wrocław.
- Wunenburger Jean Jacques (2012), *Filozofia obrazów*, przeł. Tomasz Stróżyński, Gdańsk.
- Żukowska Kamila (2016), *Krasicki: Reinterpretacja. Filozoficzno-antropologiczna analiza wybranych wątków twórczości Ignacego Krasickiego*, Łódź.